

Alisher Navoiy nomidagi
Toshkent davlat o'zbek tili
va adabiyoti universiteti

TASHENEV
UNIVERSITY

“Alisher Navoiy va XXI asr”

10-ULUSLARARO KONFERANSI

Toshkent-Shimkent, 2025-yil 6-fevral

“Әлішер Науаи және XXI ғасыр”

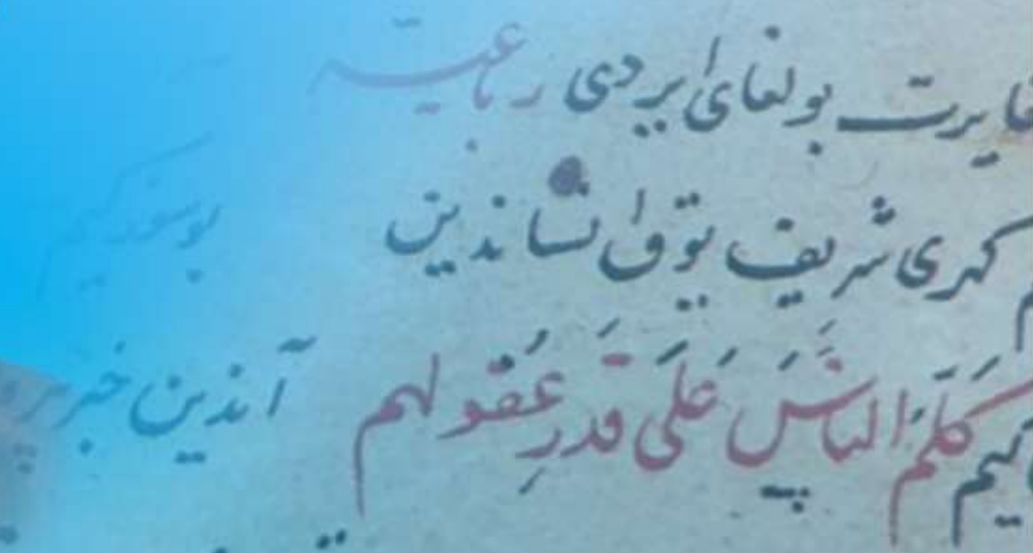
10-ХАЛЫҚАРАЛЫҚ КОНФЕРЕНЦИЯ

Ташкент-Шымкент, 6 ақпан 2025 жыл

“Alisher Navo'i and the 21st century”

10th INTERNATIONAL CONFERENCE

Tashkent-Shymkent, February 6, 2025

**Alisher Navoiy nomidagi
Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti
Qozog'iston Respublikasi Jumabek
Tashenev nomli universitet**

«ALISHER NAVOIY VA XXI ASR»

**mavzusidagi 10-uluslararo konferansi
materiallari**

2025-yil 6-fevral

Toshkent – Chimkent – 2025

UO'K: 821.161.1=512.133

KBK: 83.3 (50')

A 51

Mas'ul muharrirlar:

Shuhrat SIROJIDDINOV,

filologiya fanlari doktori, akademik
Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili
va adabiyoti universiteti rektori

Kanat BAYBOLOV,

Jumabek Axmetuli Tashenev nomli universitet rektori,
texnika fanlari doktori, professor

Tahrir hay'ati:

Boqijon To'xliyev (O'zbekiston), Nurboy Jabborov (O'zbekiston), Parida Bayneeva (Qozog'iston), Kemal Yavuz Ataman (Turkiya), Yashar Qosim (Ozarbayjon), Islam Jemeney (Qozog'iston), Farhod Rahimiy (Eron), Sholpan Arzimbetova (Qozog'iston), Karomat Mullaxo'jayeva (O'zbekiston), Janna Botabaeva (Qozog'iston), Baxtiyor Fayzullayev (Tojikiston), Dilnavoz Yusupova (O'zbekiston), Nozliya Normurodova (O'zbekiston), Shahlo Naraliyeva (Qozog'iston), Ilyos Ismoilov (O'zbekiston), Azizullah Aral (Afg'oniston), Orzigul Hamroyeva (O'zbekiston), Ozoda Tojiboyeva (O'zbekiston)

Ushbu to'plamda "Alisher Navoiy va XXI asr" mavzusidagi 10-uluslararo konferansi materiallari jamlangan. To'plamda Alisher Navoiy adabiy-ilmiiy merosining mumtoz adabiyotimizdagi o'rni va bugungi kun uchun ahamiyati, shuningdek, shoir ijodiga bog'liq holda matnshunoslik va tilshunoslik muammolariga doir ilmiy maqolalar o'rin olgan. Navoiyshunoslikning bugungi holati va istiqboli borasida muayyan tasavvur berishi uning ahamiyatini belgilaydigan omillardan biridir. Kitob filolog mutaxassislar, ilmiy tadqiqotchilar, magistrantlar va bakalavr talabalari hamda keng o'quvchilar ommasiga mo'ljallangan.

Mualliflar qarashi va asarlar nomlaridagi imlo tahririyat nuqtayi nazaridan farqlanishi mumkin.

**Әлішер Науаи атындағы Ташкент
мемлекеттік өзбек тілі мен әдебиеті университеті**

**Қазақстан Республикасы Жұмабек
Тәшенев атындағы университет**

«ӘЛІШЕР НАУАИ ЖӘНЕ XXI ҒАСЫР»

**тақырыбындағы 10-халықаралық
конференция материалдары**

2025 жыл 6 ақпан

Ташкент – Шымкент – 2025

- Турсунов Ю. Навоийнинг ҳаёт йўли: йиллар ва манзиллар. – Тошкент: «Zabardast media», 2023. – 176 б.
- Умаров Э. Уникальная рукопись дивана Алишера Навои «Гаройиб ас-сигар» // Ўзбекистонда ижтимоий фанлар. – Тошкент: «Фан», 1991. – Б. 60-64.
- Хондамир Ғиёсиддин. Макорим ул-ахлоқ (олийжаноб хулқлар). – Тошкент: «Akademnashr», 2017. – 368 б.
- Шамсиев П., Исҳоқов Ё. «Наводир ун-ниҳоя»нинг янги қўлёзмаси // «Совет Ўзбекистони» газетаси. (2.12.1966).
- Эркинов А. «Бадойиъ ул-бидоя»нинг Навоий даврида кўчирилган ва янги аниқланган санали бешинчи қўлёзмаси (888 йил, сафар ойи/1483 йил, март-апрель) // Алишер Навоий ва XXI аср. – Тошкент: «Turon iqbol», 2018. – Б. 51-57.
- Эркинов А. Алишер Навоий «Ҳазойин ул-маоний»си ва унинг протодевони масаласи // Алишер Навоий ва XXI аср. – Тошкент: «Tamaddun», 2017. – Б. 19-38.
- Эркинов А. Мустақиллигимизнинг 31 йиллигига муносиб тухфа: Алишер Навоий «Бадоеъ ул-бидоя»сининг саккизинчи нусхаси аниқланди. Мустақиллигимизнинг 31 йиллигига муносиб тухфа: Алишер Навоий «Бадоеъ ул-бидоя»сининг саккизинчи нусхаси аниқланди (uza.uz).
- Эркинов А. Навоийнинг мухлислари томонидан тузилган яна бир девони // Ўзбек тили ва адабиёти. № 1. – Тошкент, 2012. – Б. 8-16.
- Эркинов А., Мадалиева О. «Терма девон» ёки Навоий «Наводир ун-ниҳоя»сининг сўнгги редакцияси? (Машҳадий қўлёзмаси асосида, 905/1499-1500 йил) // Алишер Навоий ва XXI аср (Халқаро илмий-назарий анжумани материаллари). Тошкент: «Mashhur-press», 2020. – Б. 19-21.
- Юсупова Д. «Наводир ун-ниҳоя» фақат ғазаллардан иборат девонми? // Алишер Навоий ва XXI аср. – Тошкент: «Tamaddun», 2017. – Б. 54-60.
- Юсупова Д. «Ҳазойин ул-маоний»: тузилиш қонуниятлари, таркибий хусусиятлари // Алишер Навоий ва XXI аср. – Тошкент, 2016. – Б. 152-158
- Юсупова Д. Мухлислар томонидан тузилган девонлар: талқин, таҳлил ва таҳрир // Алишер Навоий халқаро журнаи. 1-сон, 1-қисм. – Тошкент, 2021. – Б. 101-110.
- Ҳакимов М. Навоий асарларини кўчирган хаттотлар. – Тошкент: «Фан», 1991. – Б. 14.
- Ҳакимов М. Шарқ манбашунослиги луғати. Тошкент: «Davr Press», 2013. – 496 б.

AMÎR ALÎ ŞÎR NEVAÎ'NIN ŞİIRLERİNDE ŞAMANLIĞA AID TERİMLER VE RİTÜELLER

Dr. Siyamek Hüsseyinalizade (Ergin Avşar), yadullah oğlu.

Tarihçi, Türkolog, Tebriz üniversitesi Türk dili ve edebiyatı öğretim üyesi

Tebriz, İran, E-posta:ergin1344@yahoo.com

10.52773/tsuull.conf.navoiy.2025/YBVR8814

Özet. *Bu çalışmada türk dünya'sının en büyük bilge şairlerinden olan, Emîr Alî Şîr Nevaî'nin şiirlerinde yer alan Türklerin eski dini olan Şamanizmin, Törenlerinden, şölenlerinden, motiflerinden ve şamanlığa aid olan terimlerden ve düşünce sisteminden bahs edilmiştir. Ulu Nevaî kendi zamanının olaylarını, insanların inançlarını, bilgeleri ile sıradan insanların tavırlarını ve o dönemin geleneklerini, göreneklerini şiirlerinde yansıttığı gibi eski Türk ve yabancılara ait mitolojik destan ve efsaneleri de şiirlerinde uzmanca yansıtmıştır.*

Bilindiği gibi Türklerin eski dinleri olan “Şamanizm ve Tengrizm” de olan, “Yolcunun ardıca su sepmek, tahtaya vurmak, Yada taşından yararlanmak, içki yere çilemek, gökdeki Tanrıya and içmek ve başka motifler de bugün Türklerin içerisinde yaşamaktadır. Bu motifler bir çok Türk ve Fars şairin şiirlerinde yer almıştır, ancak yusuf Has Hacibden Şehriyara kadar hiç bir şair Nevaî kadar bu eski ritüellere ve törenlere kapsamlı değinmemiştir.

Bu çalışmada Şamanlığa ve Tanrıçılığa aid törenlerin, Şölenlerin ve ritüellerin hakkında, Nevai ile birge başka Türk, Arap ve Fars şairleri ve yazarlarından da örnekler sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Amir Ali Şîr Nevaî, Şamanlık, tengrizm, Türklerin eski gelenekleri ve görenekleri veb.

Abstract. In this study, we will discuss the motifs related to thr shamanism and Tangerism, the ancient religions of the Turks, which are reflected in the poems of Navai, one of the greatest poets of the Turkic world.

Navai not only reflected the events, beliefs, and opinions of the people and the common customs and traditions of her time in her poetry, but also the mythological legends of the Turkic people and other nations in her poetry is reflected . As we know, some customs related to the old Turkic religions Shamanism and Tangerism, such as pouring water on the back of a traveler, hitting a wood, using Yada stone, sprinkling wine on the ground, swearing by the God of skys, and some other myths, are still common among the Turks. These motifs can be found in the poems of most Turkish and Persian poets, but from the time of Yusuf Khas Hajeb to Shahriar, no one has used them as much as Navai. In this study, examples of feasts and rituals belonging to Shamanism and Tengrism are presented from Navai and other Turk, Arab and Fars poets and writers.

Keywords: Amir Ali Shir Navai, Shamanism, Tengrism, old traditions and customs of the Turks

رباعی:

"کیم قیلسا عمارتی کی مقدور اولغای،
چون اسمی کتابه سینده مسطور اولغای،
نه چاغاچا اول بنا کی معمور اولغای،
اول اسم اولوس دیلینه مذکور اولغای،"

"Kim kılsa îmareti ki makdûr olğay,
îsmi kitabesinde mastûr olğay,

Çün

Ne çağaca ol bâna ki mamûr olğay,
îsm ulus diline mazkûr olğay."

Ol

... Ulu Nevai kendi çağında Türk dünyasını ve edebiyatını sihirli kalemi ile nasıl etkilediğini böyle vasf etmiştir:

اگر بیر قوم، گر یوز، یوقسه مینگ دور،
معین تورک اولوسی خود مینینگ دور.
آلیمین تحت فرمانیمده آسان،
چیریک چیکمی ختادین تا خراسان.
خراسان دپمه کیم، شیراز و تبریز،
که قیلیمیشدور نی کلکیم شکرریز.
کونگول بیرمیش سوزومگه تورک جان هم،
نی یالغوز تورک، بلکه تورکمان هم.
نی ملک ایچره که بیر فرمان بیباردیم،
آنینگ ضبطیغه بیر دیوان بیباردیم.

"Eger bir kavm, ger yüz, yoksa miñdir,
müeyyen Türk ulusu ĥud miniñdir.
Alıbmın taĥti fermanimde asan,
Çirik çekmey Ĥataden ta Ĥorasan.
Ĥorasan dime kim şiraz ü Tebriz,
ki kılmiş ney-i kilkim şekerriiz.

*Köñül bermiş sözümge Türk can hem,
ni yalguz Türk, belki Türkman hem.
Ni mülk içre ki bir ferman yıbardım,
Aniñ zebtine bir divan yıbardım."*

Geniş ve engin bir coğrafyada yaşayan Türk ulusunun eski çağlara dayanan çok zengin inanç sistemleri varmış. Bu güne gibi bilinen Şamanizm ile Tengirizm bu inanç sistemlerinden ikisidir. Bu inanç sistemlerine aid düşünceler, debler, törenler, ananeler zaman zaman şairlerin ve yazarların şiirlerine ve yazılarına da açıkça yansımıştır. Bu inançları, "ırk bitik", "Divanü lügat-it türk", "Kutadgu bilik", "Divan-ı Hikmet"ten başlayarak türk dünyasının bugünkü şairlerin eserlerinde de bolca görüyoruz.

İslamiyetten önceki bu eski inançların motiflerini 15.ci yüzyılın en ünlü düşünürü ve ulu şair ve yazarı Emîr Ali Şîr Nevaî'nin tüm eserlerinde görmek mümkündür.

Nevaî Şamanizme ve Tengrizme aid terimleri ve geleneksel törenleri, unutulmağa yüz koymuş ritüelleri uzmançasına ve çok özenle şiirlerinde kaydetmiştir. İslamiyetten önceki eserlerde ve "Divanü lügat-it türk" ve "Kutadgu bilik" gibi İslamiyetten sonraki eserlerde de mevcut olan terimler ve törenler Nevaî'nin şiirlerinde de yer yer görünmektedir. Örneğin: Cennet anlamında olan **Uçmak** sözcüğünü. Cehennem manasında olan **Tamu** kelimesini, Büyülemek anlamında olan **Arbağ** sözcüğünü, kansasız kurban manasında olan **Saçığ** kelimesini. Veya *Yada taşı* ritüeli, *kımız yere çilemek* debi, *çevrelerine çizgi çekmek* gibi törenler ve başka ayinleri oldukça çok görmek olur.

Aşağıda ulu Nevaî'nin şiirlerinde yer alan Şamanizme ve Tengrizme aid terim ve törenlerin bir kaçını kaydediyoruz.

Arbağ: Afsunlamak, büyülemek. Bu kelimeni Nevaî bir şiirinde böyle ebedileştirmiştir:

"زولفی سئوداسیندا بیلمز لر نوایی نوکته سین،
کیم جنون گفتاری دیر، یا خود بیلان آرباگی دیر."
(بدایع الوسط، 593).

*"Zülfî sevdasında bilmezler Nevaî nüktesin,
Kim cinun göftarıdır, yahot yılan Arbağıdır."*

Bu kelimeni Nevaî "Mahbub`ul- kulub" eserinde efsane anlamında kullanmıştır: "Nadange söz demek arbağudur."²⁹ (Anlamaza söz söylemek efsanedir). Bu sözcük "Divanü lügat-it türk" eserinde, Afsun, büyü anlamında "Arva"³⁰ biçiminde kaydedilmiştir: "kamlar kamuğ arvaştı"-(kamlar birlikte afsunlamak için sırlı sözler söylediler)³¹.

Bu sözcük eski Uygur türkçesinde, "Arva, arbağ", Kıpçak ve Oğuz türkçelerinde, "Arbav" tarzında eski metinlerde kaydedilmiştir.

Bugün de batı Azerbaycan'ın Sayınkale Avşar şivesinde bu sözcük bir tam cinaslı deyimde kendi varlığını sürdürür: "çorler görmez - چورلر گورمز ار باغی، قویسا یامان ارباگی"

²⁹ - امیر علی شیر نوایی، بدایع الوسط، حاضیر لایان: غ. رزمی، تجدد نشریاتی، 1402.

(Arbağ sözcüğünü Nevaî "Mahbub`ul- kulub" eserinde "Ayğaq" kaydetmiştir. Çok olasılıkla Mirza Mehdi Han bu kelimeni yanlış yazmıştır.)

³⁰ - Divanü lügat-it türk tercümesi, Çeviren: Besim Atalay, Türk dil kurumu yayınları, Ankara -1985. 1.cilt, s 283.

³¹ -Divanü lügat-it türk tercümesi, Çeviren: Besim Atalay, Türk dil kurumu yayınları, Ankara -1985. 3.cilt, s 236.

er bağı, koysa yaman erbağı-(Admanın bağını çorlar vurmazdı, kötü gözlerin büyüü koysaydı).

Pir: bilge, Dede, Ak sakal. Şamanlıkta sonralar **Kam** kelimesinin yerini **Pir** sözcüğü almıştır. Kamlar şamanlıkta insanların kılavuzluğunu ve doğru yola yönelmelerini sağlamağa çalışmışlar.

Kamlar yani sonarkı pirler tinglerinin (ruhlarının) göklerden veya yerin altından döndükten sonra iyi insanlara cenet müjdesini ve kötü insanlara tamu (cehennem) vadi verermişler.

Şamanlar, **kamları** Tenginin bir hediyesi ve bir lütfü olarak niteleyip ve onları insanla Tanrının arasında bir aracı gibi sanırmışlar.

Nevai hazretleri de tüm şiirlerinde, “pir” sözcüğünü çok saygı ile kullanmıştır. Örneğin:

”باده هجریندن آغارمیش گؤزلریم ای پیر دیر،
ائیله گیل منی شیشه سیندن سیندیریب عینک منه³².
(غرایب الصغر - غزل 84).

”Bade hicrinden ağarmış gözlerim ey **pir** deyr,
Eylegil mey şişesinden sındırıp eynek mene.”

....

”نوائیا! گلیبن پیر دیر آچسا انشیک،
گؤتورمه باش آیاغیندان باشین گر اولسا تراب.
(نوادر الشباب - غزل 44).

”Nevai geliben **pir** deyr açsa eşik,
Götürme baş ayağından başın ger olsa türab.”

...

”دیر پیری قاشیدا، کملیگیمیز چوخ ایدی لیکن،
مست قیلدی یئنه بیر جام ایله بیزی کرم ائیلیب.
(فوائد الکبر، غزل 57).

”Deyr **piri** kaşıda, kemligimiz çok idi liken,
Mest kıldı yene bir cam ile bizi kerem eyleb.”

Bu sözcüğü Türk ve Fars şairleri aynı anlamda kullanmışlardır. Örneğin fars şiirinin en ünlü şairi Şirazlı Hafız'ın şiirlerinde **pir** sözcüğü en çok işlenen kelimelerdendir:

”به می سجاده رنگین کن گرت پیر مغان گوید،
که سالک بی خبر نبود ز راه و رسم منزلها³³.”

(Seccadeni meyle renglendir, Bilgin **pir** sana söyleyse, o yol kılavuzudur her işin yol yolacağının iyi biliyor.)

Azerbaycan şairlerinin bir çoğu da **pir** kelimesini şiirlerinde kullanmışlar. Azerbaycanın büyük şairi Füzuli söylüyor:

”زائر میخانه یم مغ سجده سی دیر طاعتیم،
عشق پیریم، نقد جان نذریم، توکل نیتیم.
(فضولی دیوانی، 156).

”Zair`i meyhaneyim muğ sicdesidir taetim,
Aşk **pir**`iyim nakt can nazrim tevekkül niyyetim.”

³² - غرایب الصغر، غزل 84.

³³ - دیوان خواجه شمس الدین محمد حافظ شیرازی، تصحیح: دکتر غنی قزوینی، انتشارات عرفان 1368، ص 13.

Perihan: “*perihan*” sözcüğü Nevai'nin şiirlerinde mutlak Şamanların ruhanileri olan kam anlamında işlenmiştir. Nevai Hamsesinin ilk mesnevisi olan “Hayret-ül ebrar” eserinde söylüyor:

"یوق کی، پریخوان تیک اندیب جیسم شق،
تیری ایله قانی هیلال و شفق.
بویله پریخوانلیغ ایله اختری،
جمع اولوبان گیردی ده یۆز مین پری."
(حیرت الابرار، 7-2786).

*"Yok ki, Perihan dik edip cism şak,
Tiri ile kanı hilal ü şafak.
Böyle perihanlığ ile ahteri,
Cam oluban girde de yüz min peri."*

Nevai, Şaman anlamında olan bu sözcüğü bir çok eserinde kullanmıştır, “*Garayibül siger*” eserinde söylüyor:

"کیلئورؤن دفع جنونوما پریخوان، یوخ طبیب،
-کی اول انسبدور پری هر کیمی شیدا ائلهسه."
(غرائب الصغر، 24).

*"Keltürün defi cünunuma Perihan yok tabib,
Ki ol ansebdır peri her kimi şeyda eylese."*

...

"لاله کان اؤزره بویانیب اود اؤزه عنبر قویوب،
وار پریخوان، چیخمیان غایب چیچکلردیر پری."
(غرائب الصغر، 609).

*"Lale kan üzre boyanıp od üze anber koyup,
Var perihan, çıkmayan gayip çiçeklerdir peri."*

Şaman anlamında **Perihan** sözcüğünü bir çok şair kullanmıştır. Ulu şair Mevlana da bu kelimeni bir şiirinde böyle getirmiştir:

"فسون بخوانم و بر روی آن پری بدم
از آنکه کار پریخوان همیشه افسون است."
(دیوان مولوی).

*"afsun okuyup ol perinin üzüne pülerim,
çünkü perhanın işi hep afsun yapmaktır."*

Mil: mezarlar üzerine konulan, taş veya direktten hazırlanan bir simge. Çok özenle yontulmuş taşlar ve ya direkler daha çok şehitlerin ve uluların mezarı üzerine konulmuş. Nevai söylüyor:

"قامتین شوقو شهید انتمیشلر آرمانین اگر-
بیلمه سن، هر هانسی نین میل مزاریندان اوخو."
(فوائد الکبر، غزل 520).

*"kametin şevki şehid etmişler ermanın eger,
Bilmesen her hansının mil-i mezarından oku."*

Mil sözcüğünü füzuli de bir kaç şiirinde getirmiştir:

Her millet kendi geleneksel inançlarına dayanarak mezarlarının başına bir tür, tahta, daş, sütun ve b. Motifler koyurlar. Örneğin hiristiyancılar Haç ve müslümanlar taş koyuyorlar. Şamanlar içerisinde de ölünü gömenden sonra onun atını kesip yuğ (ölü ardından verilen yemek) vererler. Atın başını mezar başı üzerine dikilen tahtanın

(milin) üstüne koyurlar. Şamanların inancına göre, at insanın ruhunu gökler taşıyan bir araç sayılırmış. Ulu Nevai başka bir şiirinde bu geleneğe böyle değinmiştir:

"ایرۆر عشق اهلی گورستانی و یۆز مین مزار اوندا
فنا شهرى و لوح و میلدن طاق و منار اوندا."
(غرائب الصغر، غزل 25).

"İrür aşk ahli guristanı ü yüz bin mezar onda,
Fena şehri ü loh (tablet)ü **milden** tak ü minar onda."

Azerbaycanın büyük filozof şairi Muhammed Füzulî de bu ananeyi böyle beyan etmiştir:

"مزاریم اۆزره قویمون میل اگر کویوندا جان وئرسم،
قویون بیر سایه دؤشسون قبریمة اول سرو قامتدن."
(فضولی دیوانی، ص 165).

"Mezarım üzre koymun **mil** eger küyunda can versem,
Koyun bir saye düşsün kabrime ol serv kametten."

Saçığ: Şamanlıkta kansız kurban. Yiyeceklerden ve içeceklerden veya başka bir şeylerden adak olunan her şey. Nevai söylüyor:

"آلیدا ساچیق می ایرۆر یا کی گۆللر برگیدین،
سرو باغینا صبا هر لحظه سیم افشان ایرۆر."
(غرائب الصغر، 209)

"Allıda **saçık** mı irür ya ki güller bergidin,
Serv bağına seba her lehze sim efşan irür."

Şamanizm düşünce sisteminde iki tür adak ya hut kurbanlık var. Birincisi, kanlı kurbanlık, at, inek, kuzu ve b. ikincisi, kansız adaklar, kımız, yemek, altın ve ya hayvanları tengri yolunda serbest burakmak gibi kurbanlar. Nevai başka bir şiirinde de bu şaman inancına işare etmiştir:

حسن
"هر کیشی ایلگینده سندن بیر درم تک داغی وار،
مولکو ساچیغین گویا کی تقسیم ائيله دین."
(فوائد الکبر، 351).

"Her kişi ilginde sendin bir direm dik dağı var,
Hüsn mülk-ü saşığın güya ki taksim eyledin."

Bu eski inanç Nevai'nin başka bir şiirinde böyle beyan olmuştur.

"حورلار گلسه اونو گۆرمک اۆچۆن، خازن جنت،
ییبیریر ساچیغی گۆل برگلریندن درم ائیلیب."
(فوائد الکبر، 57).

"Hurlar gelse onu görmek için hazını cennet,
Yiberir saçığı gül berglerinden derem eyleb."

Toprağa qımız dökmek: Şamanların inancına göre, ölenlerin ruhları dirilerle birlikte yaşadıkları için, onların da yemeklerde ve içkilerde payı vardır. Bu gelenek türklerle komşu olan farsların içerisine de yayılmıştır. Bu türk geleneği bir çok farsça söyleyen türk şairleri yahut Fars şairleri içerisinde çok güzel biçimde ebedileştirilmiştir. Örneğin Azerbaycan şairi Hâkani'nin bir şiirinde bu mitolojik örf-adeti böyle yansımıştır:

"خاک تشنه است و کریمان زیر خاک
یادگار جرعه شان آخر کجاست."
(دیوان خاقانی).

"Toprak suzuzdur ve ulular toprak altında, toprağa çiledikleri o damlalar nerededir."

Ve ulu şair mevlana da bu ananeyi böyle beyan etmiştir:

چونکہ

"یا به یاد این فتاده خاک بیز،

خوردی جرعه‌ای بر خاک ریز."

(مثنوی، دفتر اول، حکایت طوطی و بازرگان، مولوی).

"*Ya bu düşkünün hatırına toprak dök, ya içkinden bir yudum toprağa sep.*"

Ama bu şairlerin arasında daha çok Şirazlı Hafız'ın şiirlerinde bu örfü görüyoruz. Hafız söylüyor:

"اگر شراب خوری قطره ایی فشان بر خاک،

از آن گناه که نفعی رسد به غیر چه باک؟³⁴"

"*şarap içtiğinde bir damla da yere çisele, başkasına yarar yetişecek suçtan endişe etme.*"

Nevai de bu islamiyetten önceki geleneği bir çok şiirinde getirmiştir. Örneğin:

"چونکی توپراق اولدو یادیندان نوایی، سن داخی-

نولا قویسان جرعه ای توپراغا، ائیلیب آنی یاد."

(غرائب الصغر، 182).

"*Çünkü toprak oldu yadından Nevai, sen daha,*

Nola koysan bir udum (şerab) toprağa, onu hatırlayasan."

...

"فانی اول کی دیر پیری جرعه سیندن بهره ور،

اولمایش هر کیم کی بو دیر ایچره توپراغ اولمایش."

(فوائد الکبر، 265)

"*Fani ol ki deyr piri cüresinden behrever,*

Olmamış her kim ki bu deyr içre toprağ olmamış."

At: ulusların epik destanlarında atın önemli yeri vardır. Ancak eski türklerin epiklerinde olduğu kadar, mitolojisi ve irfanlarında da atın önemi çoktur. Şamanlıkta at, Tengrinin insanlara sunduğu bir hediye sayılır. At ile Kamlar göklere veya halseye gidiyorlar. Bir şaman öldükte onun ruhunu atlar tengrinin katına götürüyorlar. Kendisinden uzaklaşan yahut halse eserinde bayılan kamları atlar kendilerine getirebilir. Türk şairlerinin ve yazarlarının eserlerinde atın adı çok saygı ile çekiliyor. Nevai ayıdır:

"آیریلیر گویا قویاشدان بیر شهاب

آتی نعلیندن هر اود کی آیریلیر."

(غرائب الصغر، 197)

"*Ayrılır güya kuyaşdan bir şehab,*

Atı nalından her ot ki ayrılırş"

...

"خوبلار خیلی آرا هر ساری دۆشمۆش رستخیز

گوئیما میدان ایچینه چابوکوم سگرتدی ات."

(نوادیر الشهاب، 74)

"*Xublar Xeyli ara her sarı düşmüş resrexiz,*

Güiye meydan içine çabukum segretti at."

Nevai bir çok şiirinde **atın** Arapça, Farsça adlarından da yararlanmıştır. örneğin: Əşheb: Ağ rengli at (اشهب: آغ میتیل آت). Əbrəş: halı at (ابرش: خاللی آت). Əbləq: iki rengli at (ابلق: آغ-قارا آت). tavsən: hızlı yürüyen at (توسن: یئیین یورین آت). Badpay (باد پای): yügrük at. Göyboz tekaver veb. Fuzûlî de bir şiirinde atı badpay sıfatı ile böyle kaydediyor:

³⁴- دیوان خواجه شمس الدین محمد حافظ شیرازی، تصحیح: دکتر غنی قزوینی، انتشارات عرفان 1368، ص 210

"وار اؤمیدیم کیم گوروب جولانینی اولسام هلاک،
گرد نعلین بادپایین، اؤرته جسمیم اؤزره خاک."
(فضولی، ص 125)

"Var ümidim kim görüp colanini olsam helak,
Gerde nalin **badpayın**, örte cismim üzre hâk."

Çizgi çizmek: Şamanlar perileri (cinleri) hisara salmak için çevrelerine çizgi çekip ve virdler okuyormuşlar. Nevai de bu eski şamanlığa aid geleneğe böyle değinmiştir:

"جنون خطی محیطی ایچره مرکز اولماغیم نه سود،
- کی بو خط ایله اولماز اول پرینی ائيله مک تسخیر."
(نوادیر الشبَاب، 127).

"Cünun hattı mühiti içre merkez olmağım ne sud,
Ki bu hattile olmaz ol perini eylemek teshir."

Nevai de yukarıda kaydettiğimiz şiirde çizgi yerine Arapça olan "hâtt" kelimesini kullanmıştır.

Anber (Şamanizmde **Yılpar**): hoş kokulu perfüm. Nevai bu sözcüğün yerine Anber (عنبر) sözünü işletmiştir:

"گوزون فسونگر، اونون اودو آتشین لعلین
لیبنده خال اونون اود اؤزره عنبری یانلیغ."
(فوائد الکبر، 304).

"Gözün füsünger, onun odu ateşin le'lin,
Lebinde hal onun od üzre anber yanlıg."

Eski türk törenlerinde ve şölenlerinde bir tür hoş kokulu maddeler kullanılmış. Bugün de Sibirya ve Amerika Kızılderili şamanların ritüellerinde hoş kokulu ağaç yakmak bir töredir.

Yada daşı: Şamanist türkler arasında kamlar bu Özel taşlarla büyü yaparmışlar. Nevai söyliyir:

"سیل لر کی تۆکر گوزوم یاشی
سای ینین داشیدیر یادا داشی."
(بدایع الوسط، 599).

"Seyller ki, töker gözüm yaşı,
Sayının daşıdır yada taşı."

Divanü lügat-it türk eserinde "yada taşı" hakkında böyle bir yazılar var: "Yataçı yatladı - ياتاجی ياتلادی - Şaman yada taşı ile afsun yaptı."³⁵ Navai başka bir şiirinde de bu töreni böyle vasf ediyir:

"یده داشینا قان یتتجک یاغین یاغان تک ای ساقی،
یاغار یاغمور تک اشکیم چون اولور لعلین شراب آلود."
(غرایب، 125)

"Yada taşınqa qan yetgeç yağın yağan dik ey saki,
Yağar yağmur dik eşkim çün olur la'lin şarap alud."

Bu eski ve geleneksel inanç, Azerbaycanın adlım şairi Tebrizli Saib bir kaç şiirlerinde ebedileştirmiştir:

"اشک را موی کشان تا سر مژگان آورد
کار سنگ یده از ناله نی می آید."

³⁵ - Divanü lügatit türk tercümesi, Çeviren: Besim Atalay, Türk dil kurumu yayınları, Ankara -1985. 3.cilt, s309.

(صائب تبریزی).

"Göz yaşlarını çekerek kipriklerin ucuna getiriyor, ney iniltisi yada taşının işini görüyor."

Bu eski ritüel ve tören bir çok Osmanlı divan şairlerinin şiirlerinde de kaydedilmiştir. Örneğin büyük şairi Nabi böyle söylüyor:

"Eşkin ol seng-dil oldukça bu mihnet-zedenin,
Zahir oldı bana hasiyyeti sengi-yadanun." Nâbî, Divan, G, 416-1

...

"Yoq ise hâsiyet-i seng-i yede kalbinde,
Ne içün Kâil ider girye seni andıkça."

Kâil, Divan, Gş 142-8

Necati bey de yağdurur redifli gazelinin matlasında yada taşının özelliklerinden biri olan yağmur yağdırma özelliğine telmihte bulunur:

"Gamzeler kim cân iline tir-i müjgan yağdurur,
Benzer ol Tatare kim sihr ile baran yağdurur."

Necati bey, Divan, G. 149-1

Abu Reyhan Birunu, "elcevahir-i fi alcvahir"³⁶ eserinde yada taşı hakkında yazıyor: "Razı kitabında diyor:"bu taşlar Türk topraklarında özellikle, karluk ve peçeneklerin bölgesinde olur"³⁷.

Fal: yazgıyı, kısmeti ve gelecekte olacakları öğrenmek ereğiyle nohut, el ayası, kahve, od gibi şeylere bakarak anlam çıkarmak. Nevayi bir çok şiirinde bu eski gelenekten söz etmiştir:

"نواهی کویونا گیرجک اوزون گوردو بحمدالله
کی استقبال اندیب مقصودی بس فرخنده دیر فالی."
(غرائب الصغر، 676).

"Nevayi küyuna gircek üzün gördü bihaillah,
Ki istikbal edip maksudi bes ferhündedir fali."

"نخود فالین گورؤب انجمن اولکی اوچو میزان
چو امرین چرخ زالین ائیلله بن مکاره قد خم."
(نواذر الشباب، 317).

"Nohut falın görüp encümden olki üçü mizan,
Çü emrin çerh zalın eyleben mekkare kad ham."

Şamanların içerisinde "od ve nohut falı" daha çok yaygınımış. Kırkırları ünlü kahremanı Manasın babası Çıkıphan, ateşe bakarak gelinlerinin geleceğini söylemiş³⁸.

Kuş: Kuş yahut umay kuşunun Şamaniz ritüelinde önemli yeri var. Nevai de kuş kelimesini bir çok şiirinde umay anlamında işletmiştir:

"باشیما قوش آشیانییدیر، داخی آلتیمدا داغ
شاه من عشق ایچره بونجاق تخت ایله افسر تاپیب."
(فوائد الکبر، 64).

"Başıma kuş aşıyandır, dahı altımda dağ,
Şah ben aşk içre buncak taht ile efser tapıp."

Ve "Leyli ve mecnun" eserinde böyle söylüyor:

"همای عشرتین معدوم ایکن می؟"

³⁶ - الجماهر فی الجواهر، ابو ریحان بیرونی، تحقیق یوسف هادی، تهران 1374
³⁷ - قال الرازی فی کتاب الخواص: ان بارض تُرک بین خرلخ م الیجنگ عقبه اذا مر علیها جيش او قطع غنم شد علی الاطلاق و الحوافر منها صوف و یرفق بها فی السیر لئلا تصطک احجار یجلبون المطر اذا ارادوه.....
³⁸ - آئین باستانی شمنیسم، ع. اینان، انتشارات دنیز چین ص 88.

باشېنا سایه سالان بوم ایکن می؟"
(لیلی و مجنون، بیت 4457).

"Humayi işretin madum ikenmi?

Başına saye salan bum iken mi?."

Umay ve bir çok başka kuş eski türklerin mitolojisini oluşturan faktörlerden biridir. Bugün de Yakut, saka ve sibir türkleri kar ve buzların erimesini Umayın kant vurması ile ilgilendirir. Umay sözü "Huma" olarak Fars diline de geçmiştir. Tebrizli Saib diyor:

"شکر دولت، سایه بر بی سایگان افکندن است،
این همای خوش نشین را در قفس کردن چرا."
(دیوان صائب تبریزی).

"Yoksulların başına kölgə salmaq var olan devlete şükür etmektir. Bu sadet kuşunu kafese salmanın anlamı nedir?"

Riyâzet: nefsin isteklerini kırma. Perhiz. Şamanlık gibi islamiyette de Riyazet kelimesi tasavvuf terimi olarak nefsi eğitmek için onu ir takım doğal ve meşru arzularından mahrum etmeyi ifade eder. Nevai söylüyor:

"ای نوایی! کونلونه یئتمز ریاضت سیز صفا
کلبه روشن ایسته سن حسرت سویوندان روزه آچ."
(نوادر الشباب، 96).

*"Ey Nevai! Könlüne yetmez riyazetsiz sefa,
Külbe rüşen istesen hesret suyundsn ruze aç."*

...

"جانہ بیر دشوارلیق قویمای ریاضت رنجیدن،
صرف اولدو نقد اوقاتیم تن آسانلیقدا، حیف."
(غرائب الصغر، 318).

*"cane bir düşvarlık koymay riyazet renciden,
Serf oldu nakt-i evkatım ten asanlıkta hayfş"*

Türkçede "Çile çekmek" denilen riyazet, Şamanlıkta altı aşamada gerçekleştirmiş. Riyazet ritüeli bir çok milletin dini törenlerinin özülünü oluşturur. Genceli Nizami bu sözü "hösrv ü şirin" eserinde böyle işletmiştir:

"لگام پهلوانی بر سرش کن،
به زیر خود ریاضت پرورش کن."
(خسرو و شیرین، 23).

"Pehevanlık yüyenini başına koy, ve onu yaxşı eğit."

Uçmak: cennet, Şamanlıkta uçmak temiz ve mümin insanlara vadd edilmiştir. Nevai diyor:

"زاهد/وچماغی ائدر وصف و من° اول آی کویون
گؤلشن° خلد اونا، اول گؤل رخسار منه."
(غرائب الصغر، 84).

*"Zahid uçmağı eder vasf ü men ol ay küyün,
Gülşeni huld ona ol gülü ruhsar bana."*

Bu sözcük Azerbaycan türkçesinde bir çox deyimde mevcuttur. Örneğin: ruhum uçğundu- ruhum uçmağa vardı.

Tamuğ: cehennem. Tamuğ Şamanlıkta cehennem kelimesinin eş anlamıdır. Nevai diyor:

"محشره تیکرو آیللسا بو می ایچن، آزدير

مین تاموغ یالینجیا اوددا ایکن اولسا عذاب.
(فوائد الکبر، 63).

"Mahşere tegrü ayılsa bu mey içen azdır,
Bin **Tamuğ** yalnızca odda iken olsa ezab."

... "اهل عشق! اولمانیز آزرده فراق اودلاریدان
اول تاموغا باری وصل اوچماغی ایمیش پاداش."

"Ahli aşk olmanız azürde ferak odlarında,
Ol tamuğ bari vesl uçmağı imiş padaş."

Uçmak sözcüğü cennet anlamında Divanda da gelmiştir. Bu sözcük bir şiirde böyle kaydedilmiştir:

"تورلۆک چیچک یاریلدی،
بارچین یازیم کریلدی،
اوچماق یئری گورولدو،
توملوغ یانا گلگوسوز (1، 119).

"Türlük çiçek yarıldı,
Brçın yazım kerildi,
Uçmak yeri görüldü,
Tumluğ yana gelgüsüz."

"Türlü çiçekler açıldı, ipek kumaştan, yaygı serildi, cennetin yeri görüldü, kış gene gelecek değildir.

Tamuğ sözcüğü Azerbaycan türkcesinde de aynı anlamda "Damu" biçiminde bir kaç deyim ve manide (Bayatıda) mevcuttur. Örneğin bu sözcük bir bayatıda böyle işlenmiştir:

"عزیزیم سن یاخشی دور،
یاخشی اوتور یاخشی دور،
بو آیریلیق دئییلدی،
بو دامونون اوتودور."

"Azizimsen yaxşı dur,
Yaxşı otur, yaxşı dur,
Bu ayrılık değildir,
Bu damunun otudur."

Tamuğ sözcüğü Divanda da gelmiştir. Bir atasözünde bu sözcük böyle verilmiştir: "تاموغ قاپوغون آچار توار" - tamuğ kapuğun açar tavar- mal cehennemin kapısını da açar (3-234).

Tengri: Tanrı, Allah. Şamanlıkta çok işlek olan sözcüklerden biri de **Tengri** kelimesidir. Tengri sözü islamiyette Allah kelimesine eş anlamdır.

"تینگری آللیندا تانوق اوتکر دئمه کی کیمسه نی-
منجه سئومزسن، بو ایشه خود ایدیر تینگری تانوق."
(بدایع الوسط، 323).

"Tengri allında tanuk ötker dime ki kimseni,
Bence sevmezsen, bu işe hot irür tengri tanuk."

Tengri sözü Fars diline de geçmiştir. Azerbaycanın farsça söyleyen büyük şairi **Hakanı** bu sözü döneler şiirlerinde işletmiştir:

"تورک عجمی ولی لغز گوی،
یلواچ شناس تنگری جوی."
(خاقانی، تحفه العراقین).

“«Ĥakani » Hoş sözler söyleyen türktür, O, peygamber tanıyan ve Allah arayan biridir.”

Ot (ateş): Şamanizmde ateşin önemli yeri vardır. Şaman din`inin ruhanileri olan Kamlar özel günlerde ateş yakıp onun çevresinde ritüellerini ateşe aid törenlerini yerine getirmişler. Onların inançına göre, ateş Tengri ile insanların arasında bir arac sayılmış. Bu nedenle ateş şamanlar için kutsal bir varlık ve Tengrinin sunduğu değerli bir unsurmuş. Ot sözcüğü Nevai`inin şiirlerinde en çok işlenen kelimelerdendir. Nevai bir çok şiirinde ot sözcüğünü eski Türklerin düşüncesinde olduğu gibi kutsal anlamda da işletmiştir:

گر حرارت موجبى ايمز چۆچۆكلۆك، بس نه دير -
زمان جانيماسالماق لعل شيرين كاري اود؟
(غرائب الصغر، 149).

“Ger heraret mucib imez çüçüklük, bes nedir,
Her zaman canıma salmak la`li şirinkari ot.”

Ulu Nevai`nin “Ot” redifli bir gazalinin dört beyti ile sözümü sonlandırırım:

"لاله زار ايمز كى، آھيمدان جھانه دۆشدۆ" اوت.
يوخ شفق كى، بير قيراقدان آسمانه دۆشدۆ اوت.
دئديلر ائل خان و مانين اؤرئر اول رخسار اوتو،
بو سۆز انشيئتجك من بيخانومانه دۆشدۆ اوت.
كؤيدۆم اول دم كى اوز آچدين خلقنى كؤيدۆرمگه،
انله اود سالدین ولی من ناتوانه دۆشدۆ اوت.
ای نوابی! بیل کی آھی چکمیشم بی اختیار،
دئسه لر کی بییشه مازندرانه دۆشدۆ اوت!"

“Lalezar imez ki, ahımdan cehane tüştü ot,
Yox şafak ki, bir kıraktan asimane tüştü ot.
Dediler il han ü manın örter ol rühsar otu,
Bu söz işitcek ben-i bihani mane tüştü ot.
Köydüm ol dem ki üz açtın halkini köydürmeğe,
İle ot saldın vali ben natevane tüştü ot.
Ey Nevai bil ki ahi çekmişem biihtiyar,
Diseler ki bişeyi Mazenderane tüştü ot.”

Sonuç:

Türklerin zengin kültürü, engin düşünce sistemi, anlamlı gelenekler ve görenekleri, yaygın törenleri(kültürleri), manalı törenleri, zaman zaman yenilenen ananeleri, eski ayinleri ve başka değerlerinin bir çoğu Türk şairleri ve yazarları tarafından ebedileştirilmiştir. Bu değerleri, “Divanü lügat-it türk”, “Kutadgu bilik”, “Dede korkut” ve başka eserlerde de görüyoruz. Ulu Nevai geçmiş şairlerin içerisinde kendi adet ve ananelerine daha çok benimseyip ve bu değerleri şiirlerinde ebedileştiren şairlerin başında gelir. Onun bir çok gazel, masnevi veb. Eserlerinde bu güzellikler layıkınca yansıtmıştır.

Kaynaklar:

- 1- Avşarılar, Dr. S.H. Ergin Avşar, Turay yayınları, İstanbul 2021.
- 2- Ahmed-i Da`i, Divan, Hazırlayan: M. Özmen, TDK yayınları, Ankara 2017.
- 3- Divanü lügati` t türk tercümesi, Çeviren: Besim Atalay, Türk dil kurumu yayınları, Ankara - 1985. 3.cilt.

- 4- Hüseyin Baykara, Divan, Hazırlayan: T. Yıldırım, TDK yayınları, Ankara 2021.
- 5- Şamanizm, Cemal Şener, etik yayınları, İstanbul 2003. 13. Baskı.
- 6- Türk mitolojisi, C. Beydili, Çeviren: E. Ercan, Yurt yayınları, Ankara 2003.
- 7- Mevlana Lutfi, Divan, Hazırlayan: G. Karaağaç, TDK yayınları, Ankara 2020.
- 8- Laylı va majnun, Alishir Nevaiy, Gafur Gulam nashriyat. Toshkent 2006.
- 9- Hayrt ul-abrar, Alishir Nevaiy, Gafur Gulam nashriyat. Toshkent 2006.
- 10- Sabai sayyor, Alishir Nevaiy, Gafur Gulam nashriyat. Toshkent 2006.
- 11- Farhod ve shirin, Alishir Nevaiy, Gafur Gulam nashriyat. Toshkent 2006.
- 12- Seddi iskenderiy, Alishir Nevaiy, Gafur Gulam nashriyat. Toshkent 2006.

• **Arap alfabesi ile yazılan Türkçe ve Farsça kaynaklar:**

- 13- امیر علی شیر نوابی، غرائب الصغر، حاضیر لایان: غ. رزمی، تجدد نشریاتی، 1402.
- 14- امیر علی شیر نوابی، نوادالشباب، حاضیر لایان: غ. رزمی، تجدد نشریاتی، 1402.
- 15- امیر علی شیر نوابی، بدایع الوسط، حاضیر لایان: غ. رزمی، تجدد نشریاتی، 1402.
- 16- امیر علی شیر نوابی، فوائدالکبر، حاضیر لایان: غ. رزمی، تجدد نشریاتی، 1402.
- 5- دیوان لغات الترك اثرینده ادبی متن لر و تترمین لر، م. کاشغری، حاضیر لایان: س. ح. ارگین اوشار، ناشر قارا چوخا، تبریز

1401.

- 17- دیوان فضولی، فخر آذر نشریاتی، تبریز 1371.
- 18- دیوان خواجه شمس الدین محمد حافظ شیرازی، تصحیح: دکتر غنی قزوینی، انتشارات عرفان 1368، ص 210.
- 19- سنگلاخ، امیر علیشیر نوابی، حاضیر لایان: میرزا مهدی خان استرآبادی. اختر نشریاتی، تبریز.
- 20- آئین باستانی شمنیسم، ع. اینان، انتشارات دنیز چین ص 88.
- 21- دیوان خاقانی، با مقدمه ب. فروزانفر، تهران 1375، موسسه نگاه.
- 22- مثنوی معنوی، مولانا جلال الدین بلخی، با مقدمه نیکلسون و ب. فروزانفر، انتشارات بدرقه جاویدان، تهران.

• **İngizce ve Arapça kaynaklar:**

- 23- Mircea Eliade, Shamanism Archaic Techniques of Ecstasy, Princeton university, 1972.
- 24- فضایل الاتراک، ا. جاحظ، سلیمانیه و آیاصوفیا کتبخانه سی، ال یازما نسخه سی، نر 4154.
- 25- الجماهر فی الجواهر، ابوریحان بیرونی، تحقیق یوسف هادی، تهران 1374.

PARIJ KULLIYOTIDAGI “FAVOYID UL-KIBAR”NING MATNIY XUSUSIYATLARI

Tojiboyeva Ozoda Tohirovna

Alisher Navoiy nomidagi TDO'TAU dotsenti, PhD

ozoda@navoiy-uni.uz

10.52773/tsuull.conf.navoiy.2025/GOFZ4709

Annotatsiya: Alisher Navoiy asarlarining katta qismini o'zida jamlagan kulliyotlar fanda alohida qimmat kasb etadi. Mazkur maqolada Navoiy asarlarining 26 tasini o'zida jamlagan kulliyotlardan biri – Parij kulliyoti asosiy obyekt qilib olingan. Kulliyotdagi “Favoyid ul-kibar” devoni matnidagi she'rlarning farqli xususiyatlari ko'rsatilgan.

Kalit so'zlar: qo'lyozma, kulliyot, xattot, devon, matn, baytlar.

TEXTUAL FEATURES OF “FAWOYID UL-KIBAR” IN THE PARIS COLLEGE

Abstract. This article examines the scientific significance of collections containing the majority of Alisher Navoi's works, with a particular focus on the Paris Collection, which includes 26 of his works. The study highlights the unique features of the poems within the text of Navoi's Favoyid ul-Kibar, analyzing their distinctive characteristics and the contributions of this collection to the broader field of Navoi studies.

Keywords: manuscript, collection, calligrapher, divan, text, poems.

MUNDARIJA CONTENTS	
Shuhrat SIROJIDDINOV. Turkiy dunyo hamkorligining mustahkam asosi Туркі әлем ынтымақтастығының мықты негізі	7
Қанат БАЙБОЛОВ. Екі халық арасындағы бауырлық пен достық рәмізі Ikki xalq qardoshligi va do'stligi simvoli	11
I SHO'BA. ALISHER NAVOIY ADABIY MEROSINING JAHON TAMADDUNIDA TUTGAN O'RNI SECTION I. THE PLACE OF ALISHER NAVAII'S LITERARY HERITAGE IN WORLD CIVILIZATION	
Boqijon TO'XLIYEV. Nasimiy va Navoiy nazmi – badiiy tafakkurning yangi bazmi	15
Islam JEMENEY. Әлішер Навои	23
Yashar QOSIM. Dohiy Alisher Navoiyning ulug' izdoshi (Muhammad Fuzuliy sheiriyatida poetik in'ikos tarzining o'ziga xosligi)	35
Qodirjon ERGASHEV. Renessans adabiyotida etologik janr taraqqiyoti	42
Əlimuxtar MUXTAROV. Nizami Gencevi ve Alişir Navai'nin tür ruhu eserlerinin ve araştırmacılarının gözü ile	47
Roviyajon ABDULLAYEVA. Alisher Navoiy fenomeni yoxud Navoiy ijodining olamshumul ahamiyati	52
Насриддин НАЗАРОВ. Гуманизм и креативность в творчестве Наваи как фактор обеспечения связей между народами Евразии	60
Burobiya RAJABOVA. O'zbek navoiyshunoslari Jomiy haqida	67
Karomat MULLAXO'JAYEVA. Abdurahmon Jomiy va Alisher Navoiy g'azallarida Yusuf (a. s.) siymosining badiiy talqinlari	77
Tozagul MATYOQUBOVA. Sharq adabiyotining yetuk tadqiqotchisi	82
Nosir JO'RABOYEV. Ikki turkman hukmdori ijodi va Alisher Navoiy	87
Молдасанов Е.М., АБДУВАЛИТОВ Н.Б. Әлем әдебиетінің асқар шыңы (Әлішер Науаидың 584 жылдығына орай)	95
Hulkar HAMROYEVA. Alisher Navoiy ijodida san'at talqini	99
Злиха ЖАНТАСОВА. Шығыс әдебиетінің қазақ фольклорындағы көрінісі	103
Sherxon QORAYEV. Alisher Navoiy Badaxshon shohi va shoir Sulton Muhammad La'liy ijodi tadqiqotchisi (Navoiy va uning zamondoshlari tazkiralari ma'lumotlari asosida)	109
Ahmad AKHLAQUE, Asror Allayarov. Alisher Navoi's creative works: a scientific exploration	115

Fayzulla ISKANDAROV, Dostonjon Tojiev. “Alisher Navoi international award”: establishment and historical significance for the turkic world	118
Diyora ABDUJALILOVA. Alisher Navoiy va Yahyobey Toshlijali dostonlarida shayx va avliyolar timsoli	124
Orifjon OLIMJANOV. Alisher Navoiy va Lorendeli Hamdiy “Layli va Majnun” dostonlari kompozitsiyasiga doir	131
II SHO‘BA. NAVOIY NAZMIY, NASRIY VA ILMIY MEROSINI O‘RGANISH MASALALARI SECTION II. ISSUES OF STUDYING NAVAIY'S POETRY, PROSE AND SCIENTIFIC HERITAGE	
Nurboy JABBOROV. Alisher Navoiy “Tarixi anbiyo va hukamo” asarining siyarnoma turkumida tutgan o‘rni	136
Nusratullo JUMAXO‘JA. Navoiyning yigitlik lirikasiga mansub mustazodi	149
Maqsud ASADOV. Alisher Navoiy “Tanbeh”larining g‘oyaviy-badiiy xususiyatlari (“Mahbub ul-qulub” asari misolida)	155
Dr. Kemal Yavuz ATAMAN. Ali Şir Nevaî beyitlerinde kulluk şuuru	160
Zuhriddin ISOMIDDINOV. Navoiyning “qaychi” g‘azali	165
Baxtiyor FAYZULLOYEV. Qo‘qon adabiy muhitida Navoiyga izdoshlik	170
Iqboloy ADIZOVA. Adabiy ta’sir va poetik tafakkurning yangilanishi	177
Nafas SHODMONOV, G‘iyosiddin SHODMONOV. Olti dostonida Odam Ato timsoli talqini	185
Faridaxon KARIMOVA. Xorazm adabiy muhitida debochanavislik an’analari	193
Islomjon YAQUBOV. O‘zaro ta’sir, ijodiy mushtaraklik va o‘ziga xoslik	200
Shavkat HAYITOV, Gulshod SHOYIMOVA. Alisher Navoiyning nabotot va hayvonot olamiga munosabati	205
Obidjon KARIMOV. Alisher Navoiy irfoniy olamining yangicha talqini	212
Gulbahor ASHUROVA. O‘zbek ayol shoiralari ijodida Alisher Navoiy obrazi tasvirlari	216
Qo‘ldosh PARDAYEV. Navoiy g‘azallariga Muqimiyning nazira va taxmislari	221
Ilyos ISMOILOV. Abror hayrati	226
Shermuhammad AMONOV, Abdulhaq RAHIMI. Alisher Navoiy mustazodiga bog‘langan muxammas haqida	229
Zilola AMONOVA, Shahlola SAFAROVA. “Farhod va Shirin” dostonidagi na’t boblarning manbalari va badiiyati	235
Abdulhamid QURBONOV. Badiiy matn va tasviriy vositalar mutanosibligi	242
Muqaddas TOJIBOYEVA. Abdulla Qodiriy romanlarida Alisher Navoiyga izdoshlik masalalari xususida	248
Orzigul HAMROYEVA. Radifning bayt kompozitsiyasidagi o‘rni	252

Ma'rifat RAJABOVA. Xalq maydon kulgi san'ati belgilarining Navoiy ijodidagi ko'rinishlari	256
Nodira SOATOVA. "Farhod va Shirin" dostoni – an'ana takomili, taraqqiysi hamda sintezi sifatida	260
Umida RASULOVA. "Alisher Navoiy" romanida obraz poetikasi	266
Marg'uba ABDULLAYEVA. Yetti sayyora: badiiy talqin va ilmiy dunyoqarash	269
Sohiba UMAROVA. Suyuma G'aniyeva – navoiyshunos	273
Zuhra MAMADALIYEVA. Alisher Navoiy "Xamsa"sida mirrix obrazining majoziylik xususiyatlari	277
Aziz RAJABIY. Alisher Navoiy g'azallarining ohang jilolari (Yunus Rajabiy musiqiy merosi misolida)	282
Zarif QUVONOV. "Hayrat ul-abror"ning yangi tadqiqatlari xususida	286
Farruxbek ABDALIYEV, Gulnoza OSMANOVA. "Xamsa"da "kampir" obrazi talqini	290
Nafisa RAXMANOVA. Ramziy-majoziy obrazlar ta'vili haqida mulohazalar	293
Kamola ULUG'MURODOVA. Navoiy nazmida Layli obrazining badiiy talqini	299
Mavluda ORTIQOVA. Alisher Navoiyning "Nasoyim ul-muhabbat" asarida valiylarga xos sifatlar talqini	303
Jamila EISAR. Alisher Navoiyning she'riyatida oyina timsolining talqini ("G'aroyib us-sig'ar misolida")	308
Azizbek TOSHPO'LATOV. Alisher Navoiyga izdoshlik: Ahmad Tabibiy taxmislari	313
Sevara PARMONOVA. Tasavvufiy tazkiralari va Alisher Navoiy asarlarida Ibrohim Adham nomining zikr etilishi	318
III SHO'BA. ALISHER NAVOIY ASARLARINING MANBALARI VA MATNIY TADQIQI SECTION III. SOURCES AND TEXTUAL RESEARCH OF ALISHER NAVAI'S WORKS	
Dilnavoz YUSUPOVA, Umedullo MAHMUDOV. Alisher Navoiyning "Munshaoti Abdulloh Marvorid"dan o'rin olgan forsiy maktublari xususida	323
Manzar ABDULXAYROV. Alisher Navoiyning "Farhod va Shirin" dostoni tabdillari tahlili	330
Dr. Farhad RAHIMI. Senglah Sözlüğünün Feraği Düzeltmeleri ve Feraği'den Yanlış ktarmaları Üzerine	335
Gholamreza RAZMI. Özbekistan'da yayimlanmış iki Hayretü'l-ebrar'in tashih edilmiş metnindeki hatalarin sebeplerine bir bakiş	352
Altay NOORULLAH. Navoiy asarlarida tinish belgilarining yanglish ishlatilishi	365

Sevda BEHESHTI. Navai's Poetry as Reflected in Miniature Paintings (A study of Illustrated manuscripts preserved in Iranian collections)	376
Oysara MADALIYEVA. Alisher Navoiyning dastlabki ikki devoni Hamid Sulaymon nigohida	384
Dr. Siyamek HÜSSEYINALIZADE (Ergin Avşar). Amîr Alî Şîr Nevaî'nin şiirlerinde Şamanlığa aid Terimler ve ritüeller	395
Ozoda TOJIBOYEVA. Parij kulliyotidagi "Favoyid ul-kibar"ning matniy xususiyatlari	407
Husnigul JO'RAYEVA. Husayn Boyqaro – Husayniy adabiy merosining O'zbekistonda o'rganilishi	412
Dilnoza RUSTAMOVA. Alisher Navoiy toshbosma devonlaridagi ayrim g'azallar matnining qo'lyozma nusxalar bilan qiyosi	417
Erfan ESHGHÎNOUR. Fâni Divanındaki Avnî Divanından Tercüme Olunmuş Şiirler Üzerine	423
Lochinbek AHMADALIYEV. Po'latjon Qayyumiy tazkiralarda Alisher Navoiy faoliyatining yoritilishi	433
Dilnavoz SATTOROVA. Navoiy g'azallariga Sa'diy taxmislari	438
IV SHO'BA. ALISHER NAVOIY ASARLARINING XORIJIY TILLARGA TARJIMASI VA CHET ELLARDA O'RGANILISHI SECTION IV. TRANSLATION OF ALISHER NAVA'I'S WORKS INTO FOREIGN LANGUAGES AND STUDY ABROAD	
Hulkar HAMROYEVA, Shahlo NARALIYEVA, Ozodaxon MUSAYEVA. Qozog'istonda Mir Alisher Navoiy ijodining o'rganilishi	444
Abdulhay SOBIROV, Zamira DJURABAYEVA. "Muhokamat ul- lug'atayn" – turkiy xalqlar leksikasining so'nmas bulog'i	451
Münevver TEKCAN, Serpil Yazıcı ŞAHİN. Muhakamat al-lughatayn's literary and academic aspects.	455
Бермет ЗАКИРОВА, Дамилова НУРИЙЛА. Алишер Навоинин чыгармаларындагы тилдик каражаттар аркылуу студенттин кеп маданиятын өстүрүү	462
Nishonboy XUSANOV. "Hayrat ul-abror"dagi teonimlarning semantik va badiiy xususiyatlari	468
Mardon RAHMATOV. Qo'shma fe'l komponentlari inversiyasi	472
Rashid ZOHID. Hayot – firoq manzili	478
Shahlo HOJIYEVA. Alisher Navoiy badiiy kashfiyotlari – Cho'lpon estetik tafakkuri yangilanishi omili	482
Mo'minjon SULAYMONOV. Alisher Navoiy davrida isiriq solinganmi?	488
Abdumurod TILAVOV. Alisher Navoiy ma'naviy merosi va zamonaviy ta'lim	492
Nilufar RASULOVA. Alisher Navoiyning boqiy merosi jahon tillarida	497
Ozodaxon MUSAYEVA, Gulchehra SULTONOVA. "Muhokamat ul- lug'atayn" asaridagi turkiy fe'llar va omonim so'zlar tahlili	502

Iroda ISHONXANOVA. Alisher Navoiy hayoti va ijodining “Литература” darsliklarida aks etishi	505
Shahlo NARALIYEVA, Farrux ABDALIYEV. Hazrat Navoiy ijodida nutq madaniyati	514
АШИРОВА Т.К., КАРАЕВА Н.О., ЗАКИРОВА Б.А. Алишер Навоинин чыгармаларын санарип платформалар аркылуу жайылтуу	518
Dilorom YULDASHEVA, Shahlo NARALIYEVA. Alisher Navoiyning didaktik qarashlari	523
Komiljon ABDULLAYEV. Ta’lim tizimi bosqichlarida Alisher Navoiy hayoti va ijodini o’rgatishda fanlararo integratsiyadan foydalanish	527
Gulnoza YULDASHEVA, Sevinch UBAYDULLAYEVA. “Lison ut-tayr” dostonining ayrim morfemik xususiyatlari tahlili	531
Feruza DJUMANIYAZOVA. Alisher Navoiy ijodida milliy etnosport o’yinlari	534
Hamida JURAQOBILOVA. O’zbek she’riy matnlaridagi kognitiv metaforalarning fransuz tilida ifodalanishi	539
Abdug’ani NASRIDDINOV. Navoiyshunoslikda yangicha yondashuv	544
TEZISLAR ADABIYOTSHUNOSLIK	
AHMADOVA Shohsanam. Hofiz Xorazmiy va Alisher Navoiy ijodida zohid obrazi tasviri	550
ABDURAIMOVA Xafiza. Alisher Navoiy g’azaliyotida Doro obrazi talqinlari	553
ALIYEVA Sevinch. Anbiyolar haqidagi manbalarda Iso payg’ambar obrazi tasviri	556
ALMARDONOVA Aziza. Alisher Navoiy tarji’bandlarida dunyo ramzi	561
DEHQONOV Akramjon. Bir g’azal sharhi	564
DOLIMOV Shokir. «Hayrat ul-abror» dostoni sharhining rus tiliga tarjimasi xususida	567
GAFUROVA Shaxnoza. Navoiy me’rojnoma baytlarida qo’llangan badiiy san’atlar	569
IBOTOVA Madina. Alisher Navoiy g’azallarida jon va ishq munosabatining badiiy ifodasi	572
MEYLIYEV Xudoyberdi. Navoiy va zamondoshlari asarlarida Mirzo Mironshoh saroyi adabiy muhiti va shoir Lutfulloh Nishopuriy ijodiy faoliyatining yoritilishi	576
MUQUMOVA Surayyo. “Nasoyim ul-muhabbat”: ism, xosiyat va xususiyat	579
NASRULLAYEV Elmurod, SIROJIDDINOVA Sevinch. Xalq og’zaki ijodida Navoiy timsoli talqini	581

NURULLAYEVA Hulkaroy, MAMADALIYEVA Madina. Alisher Navoiyning “Mahbub ul-qulub” asarini o’qitish bo’yicha ayrim mulohazalar	584
OLIMJONOV Davronbek. “Boburnoma” asarida tarixiy shaxslar tavsifi (Alisher Navoiy shaxsi misolida)	587
PARDAYEVA Nigora, PIRNAZAROVA Barno. Navoiy lirikasida kichik lirik janrlar	589
SHOMURODOV San’at. Alisher Navoiy va Husayn Boyqaro munosabatlari isajon sulton talqinida	593
TO’XTAMURATOV Furqat. Alisher Navoiy g’azaliga Muhsiniy tatabbu’si	596
TURDIYEVA Maftuna. “Layli va Majnun” dostonlari kompozitsiyasidagi ba’zi farqli jihatlar	599
UMAROVA Dildor. Alisher Navoiy asarlarida sukut go’zalligi ifodasi	602
UMAROV Sardorbek. Ma’rifatning haqiqati – hayratdir	604
YANGIBOYEV Shavkat. Ito haqida	607
TILSHUNOSLIK	
YULDASHEVA Dilorom. Alisher Navoiy asarlarida rang-tus ifodalovchi birliklar	611
AXMADJANOVA Malika. Alisher Navoiy va o’zbek tilining boyitilishi: ilmiy metodlar va uslublar	613
AKBAROVA Zulfizargul. Alisher Navoiy asarlarida qo’llanilgan antonimlik hosil qiluvchi “Ahl” komponentli lug’aviy birliklar tahlili	617
YUSUPOVA Dildora. Alisher Navoiy asarlarida qimmatbaho tosh nomlari	619
MUNDARIJA	622